

УДК 930.2.«1914-1916»

В. А. ПАРХОМЕНКО

м. Миколаїв

1914–1916 рр. У МЕМУАРНІЙ СПРАДЩИНІ ДМИТРА ДОРОШЕНКА

У статті автором проаналізовано мемуарні свідчення українського державного діяча, історика Д. Дорошенка, в яких відображено суспільно-політичне життя Наддніпрянської України в роки Першої світової війни (1914–1916 рр.).

Ключові слова: мемуари, Дорошенко, Перша світова війна, громадські організації.

Важливою джерельною складовою при висвітленні подій Першої світової війни в Україні є мемуари сучасників тих буремних років.

Мета даної статті – на підставі спогадів Д. І. Дорошенка висвітлити суспільне життя в Україні в роки Першої світової, охарактеризувати діяльність благодійних установ, виявити еволюцію громадсько-політичних поглядів представників українського національного руху в Наддніпрянщини часів Великої війни.

Активним мемуаристом на початку 1920-х рр. зарекомендував себе чільний діяч консервативно-гетьманського руху, міністр закордонних справ Української Держави Дмитро Іванович Дорошенко (1882–1951). У 1921–1922 рр. він почав оприлюднювати спогади про події Першої світової війни й Української революції, та власну участь у них у віденському журналі «Хліборобська Україна» та берлінському часописі «Историк и современник» [1; 2]. 24 квітня 1923 р. у листі з Праги до Києва, що адресований М. Грінченко, повідомляє про власні перші кроки у царині мемуаристики: «Друкую свої спомини «Война и революция на Украине» в журнале «Историк и Современник» (Берлін), а у Львові, здається, вийдуть вони в україн[ському] тексті» [3, 224].

У 1923 р. львівське видавництво «Червона Калина» здійснило повне видання другого тому мемуарів Д. Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920)» включно з першою частиною, присвяченою подіям Першої світової війни – «Галицька Руїна 1914–1917 рр.» [4]. Історик і державний діяч писав свої спогади, спираючись не лише на власну пам'ять, а й наявний у нього документальний

матеріал. Останнім часом вони також перевидані київським видавництвом «Темпора» [5].

Однак появу матеріалів про «недавнє минуле» не обійшли увагою критики, особливо по той бік радянського кордону. Київська кореспондентка Д. Дорошенка М. Грінченко інформувала його, що «Мої спомини про недавнє минуле» читають у Києві [6, 97]. Однак давній знайомий Дмитра Івановича С. Єфремов 24 квітня 1924 р. занотував украї негативний відгук про перші дві частини цих споминів: «Дочитав «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918)» Дм. Дорошенка ... Літературно написані, як усе в Дорошенка, і подекуди досить цікаві. Але вузький світогляд автора на них може найбільше з усіх його творів одбився...» [7, 114].

Далі київський рецензент у щоденнику висловлює й особисту образу на Д. Дорошенка, який, мовляв, проігнорував роль С. Єфремова в передреволюційному українському русі: «Мене він ніби ввесь час бойкотує і згадує тільки тоді, коли вже не можна не згадати. Говорючи, наприклад, про ТУП та його Раду, згадує зовсім другорядних і малодіяльних членів і проминає беззмінного секретаря всіх з'їздів... мало не єдиного емісара для організації провінції, людину, через яку провадилися мало не всі зносини з політичними кругами російськими, на якій лежала вся відповідальна робота під час війни, з 1914 р. Трудно допустити, щоб Дорошенко цього не знав або забув, а проте ані словом не згадує. Чи не одбилася й тут пізніша образа?» [7, 116].

Мемуарист змушений був виправдовуватися. У його листі від 1 листопада 1924 р. до М. Грінченко зокрема йдеться: «В своїм передостаннім листі Ви, Маріє Миколаєвно, напи-

сали, що дехто дивується, чом я не згадав Сергія Ол[ександрови]ча, як секретаря ТУПа, і що з цього приводу думають, ніби я... бойкотую Сергія Олександровича. Ця звістка мене дуже вразила. Перш за все, я як шанував Сергія Ол[ександрови]ча, так шаную й досі, ставлю його дуже високо як людину й діяча, не вважаючи на те, що, може, ми тепер на деякі справи дивимось кожен інакше, ніж було колись. Якщо і сам Сергій Ол[ександрович] думає, ніби я у відносинах до нього змінився, то я би був дуже вдячний Вам, Маріє Миколаєвно, як би Ви при нагоді переказали йому від мене, що глибоко поважаю і люблю його, і ці почуття мої до нього ніколи не зміняться. Щодо того, що я не згадав його в споминах, то це ж пуста річ помилка, описка, може, галичане, друкуючи, викинули хіба ж це свідоме умовчання? Ні в якому разі! І що за дурниця була [б] з мого боку таким способом «бойкотувати» Сергія Олександровича!» [3, 229–230]. Зрештою, конфлікт було залагоджено, а Сергій Єфремов навіть взяв на себе небезпечну місію пересилки за кордон, з радянської України до Німеччини, принаймні частини київської бібліотеки Д. Дорошенка [7, 245].

Отже перейдемо безпосередньо до спогадів мемуариста.

У передвоєнні роки Дорошенко працював у Катеринославській вченій архівній комісії,

Автор спогадів Д. І. Дорошенко
(фото із книги В. Солдатенка «Україна: 1917 рік»)

був заступником голови Катеринославського товариства «Просвіта». Повернувшись у 1913 р. до Києва, вчений викладав історію та працював секретарем Українського наукового товариства. Початок війни застиг Д. Дорошенка у Берліні, з великими труднощами йому вдалося повернутися через нейтральну Швецію до Російської імперії. Спостережливий свідок, історик за фахом, доволі яскраво передає настрої перших воєнних років.

Діти-біженці з Галичини, батьки яких заарештовані австрійською владою
фото із журн. «Огонек» 1914 р. № 46)

Саме Перша світова показово висвітлила трагедію України 1914–1916 рр., адже її територія стала об'єктом зазіхань обох ворогуючих коаліцій, а українці мобілізовані до лав армій Габсбургів та Романових, опинилися по різні сторони фронту, поневіряючись в ніколи раніше не знаній позиційній, «окопній війні». Влітку 1914 р. в умовах наступу російських військ австрійська влада за підтримки місцевої польської адміністрації розпочала репресії проти галицьких українців, звинувачуючи їх у зраді та «русофільстві». Мемуарист наголошує, що ці події, зокрема сумнозвісний табір Талергоф, стали «незмитим соромом для старої Австрії і європейської цивілізації» [5, 34].

Також Д. Дорошенко у спогадах свідчив, що Михайло Грушевський, який повернувся з Галичини в Київ, до свого заслання ще встиг виступити на зборах Товариства українських поступовців (ТУП) і розповів про масові арешти галичан у Львові в перші дні війни, а також про те, що галицька молодь розпочала записуватись до українського військового легіону Січових стрільців, однак австрійська влада поставилась до цієї ідеї скептично [5, 34–37]. Грушевський ознайомив присутніх й про створення та програмні відозви Союзу визволення України. Проте враховуючи відверто проавстрійську позицію цього союзу, рада ТУП звернулася до нього із закликом не робити заяв від імені населення усїєї України [5, 38]. Адже у Наддніпрянщини настрої були зовсім іншими більшість там сподівалася на перемогу російської зброї.

Дорошенко був й свідком поліцейського обшуку в будинку М. Грушевського, якого незабаром заарештували, і після 4-х місяців перебування у Лук'янівській в'язниці заслали до Сибіру за «австрофільство» [5, 38–40].

На початку війни український політикун Наддніпрянщині заявив про свою підтримку російського уряду. В журналі «Украинская жизнь», що видавався в Москві, С. Петлюра виступив з декларацією, закликаючи українців чесно виконати свій обов'язок перед державою. Проте з початком військових дій більшість українських товариств та видань забронено, а редактора часопису «Українська хата» П. Богацького навіть заслано до Сибіру

[5, 20–21]. Однак українські громадські організації в Києві, Полтаві, Харкові, Катеринославі, Москві змогли зберегти свій статус, взявши на утримання лазарети для поранених.

У спогадах згадується й арешт глави уніатської церкви в Галичині митрополита Андрія Шептицького. Дорошенко відзначає, що причиною арешту та заслання митрополита вглиб Росії стала його тривала місіонерсько-національна діяльність, про яку російська військова адміністрація була добре поінформована, і не могла залишити Шептицького у Львові. Митрополита під посиленою охороною привезено до київського готелю «Континенталь», а звідси – заслання до Курську [5, 33]. Перебуваючи вже в еміграції, Дорошенко один із перших серед українських істориків присвятив цій події своє дослідження [8]. До Сибіру відправлено й ректора Львівської духовної семінарії Й. Боцяна [5, 55].

Масштабність Першої світової, змусила царський уряд дати дозвіл на створення та діяльність численних громадських організацій для обслуговування потреб армії та тилу. Д. Дорошенко у мемуарах розповідає про діяльність однієї з небагатьох українських легальних організацій воєнного часу – «Товариства допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від воєнних дій». У ті роки він був заступником голови цієї благодійної установи, що надавала в Києві допомогу біженцям та українцям, депортованим царською владою з Галичини [5, 52–59]. Автор спогадів доволі емоційно передає враження перших місяців війни «коли київські участки й тюрми переповнились вивезеними галичанами, серед котрих були професори університету, поважні старі священники, інтелігенти всїх професій, жінки, діти, селяни, гірські гуцули ... що все вихоплено з хати зненацька, без грошей, часто-густо напіводягнене, залякане до смерті, і що їх везуть до Томської, Іркутської, Архангельської й Астраханської губерній без засобів, невідомо на яку долю і на який час» [5, 29]. Новостворене товариство за рахунок надходжень від всеросійських благодійних установ та численних приватних пожертвувань змогло відкрити харчові пункти, до роботи в яких активно залучилося київське студентство [5, 49–50]. «Тепер арештовані

виселенці, переїздячи через Київ, були забезпечені білизною, обувом, одежею й грошовою допомогою» [5, 60].

У 1915 р. після поразок російських військ на фронті, зі Львова до Києва перебрався «Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст». Його очолив член ТУП барон Ф. Штейнгель, якому вдалося залучити до роботи у комітеті чимало українських громадських діячів. Крім Дорошенка, це були – А. Вязлов, М. Біляшевський, А. Ніковський, І. Красковський та ін. Навколо цієї установи з часом згуртувалась українська інтелігенція Києва. З призначенням головою Штейнгеля «почалась зовсім нова ера в житті комітету Союзу міст, ера, так би мовити, його українізації, що мало певні наслідки взагалі для українського руху в Києві і на провінції» [5, 58–59]. У підсумку все це сприяло зростанню українського впливу в громадському житті Наддніпрянщині доби Першої світової війни.

Наприкінці 1915 р. Д. Дорошенко в складі делегації комітету здійснив подорож до Галичини (Тернопіль – Терехівля – Збараж), щоб безпосередньо на місці допомогти розореному війною населенню. Як зазначає мемуарист певний благодійний внесок здійснювало й київське Товариство охорони жінок, яке збирало пожертви для галичан, зокрема передало Дорошенку 15 тисяч комплектів теплої одягу та взуття для місцевого населення [5, 60]. Навесні 1916 р. для дітей-сиріт розпочали діяльність десятки притулків, цією справою опікувалась українська письменниця Н. Романович-Ткаченко (1884–1933).

Внаслідок Брусилівського прориву війська російського Південно-Західного фронту знов взяли під контроль деякі райони Східної Галичини та майже всю Буковину. Територію розподілено на 2 губернії: Чернівецьку і Тернопільську. Новостворене генерал-губернаторство очолив Ф. Трепов.

За спостереженнями Дорошенка режим Трепова відрізнявся від колишнього губернаторства Г. Бобринського (1914–1915). Тепер на першому місці стояла не політика, а забезпечення потреб армії. Не ставилося за мету переслідувати місцеву мову та втручатися у культурне життя. Навпаки, дозволено відк-

рити гімназії у Тернополі та Чернівцях, і учительську семінарію в Тернополі [5, 67]. Арешти звичайно відбувались, але приводом для обвинувачення вже виступало не «мазепинство», а більш узагальнююче «шпигунство».

Після двох років війни змінився настрій серед українських політичних та громадських організацій, які більш рішуче почали заявляти про свої вимоги та здійснювати культурно-просвітницьку діяльність. Так, восени 1916 р. в Катеринославі Д. Дорошенко прочитав публічну лекцію українською мовою у зв'язку зі смертю І. Франка, щоправда у присутності місцевого поліцеймейстера. Як пише мемуарист, у 1914–1915 рр. такий виступ був би неможливим [5, 75]. У Москві де перебували А. Кримський, С. Петлюра, Б. Кістяківський та нелегально В. Винниченко почав видаватися український тижневик «Промінь». «Зростав активний настрій серед української молоді, з-поміж котрої багато проходило гарну школу практичної національної роботи в Галичині, в установах земського й міського Союзів» [5, 75].

Показово, що напередодні 1917 р. в Київ приїхав О. Керенський, на той час лідер фракції «трудовиків» російської Державної Думи, і під виглядом лікаря разом з Дорошенком відвідав у в'язниці депортованих галичан [5, 99].

Активну політичну діяльність автор спогадів розпочав після Лютневої революції. 22 квітня 1917 р. він призначений російським Тимчасовим урядом крайовим комісаром Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора. Попереду у мемуариста були зустрічі з П. Мілюковим, О. Гучковим [5, 100–102] та верховним головнокомандуючим російської армії Л. Корніловим. Останній за свідченнями Дорошенка завжди «тактично й гуманно ставився до місцевої [галицької] людної» [5, 135]. В серпні Дорошенку довелося декілька днів (13–18 серпня) очолювати Генеральний Секретаріат – фактично український уряд.

У травні 1918 р. за Гетьманату Дорошенко – міністр закордонних справ Української Держави. Насиченим виявилось для мемуариста і перебування з 1920 р. в еміграції. Разом з В. Липинським, С. Шеметом та іншими прихильниками гетьманського руху брав

участь у створенні монархічного Українського союзу хліборобів-державників, очолював Український науковий інститут у Берліні (1926–1931).

Отже, органічне поєднання в особі Д. Дорошенка державного діяча, історика та мемуариста надає його споминам високої достовірності. Спогади Д. І. Дорошенка є цінним, інформативним джерелом при дослідженні суспільно-політичного життя в Україні 1914–1916 рр. Вони засвідчують як в умовах воєнного часу українська інтелігенція, працюючи в громадсько-благодійних установах, набула практичного досвіду в організаційно-адміністративній роботі, що стане корисним під час подальших визвольних змагань 1917–1921 рр.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні: (Спомини) / Дмитро Дорошенко // Хліборобська Україна. — Відень, 1921. — Кн. 3. — Зб. 5/6. — С. 75–104.

V. PARKHOMENKO

Mykolaiv

1914–1916. THE MEMOIR HERITAGE DMYTRO DOROSHENKO

In this article the author analyzed memoir testimony Ukrainian statesman, historian D. Doroshenko, which displays the socio-political life of Ukraine in the Dnieper during the First World War (1914–1916).

Keywords: memoirs, Doroshenko, the First World War, public organizations.

В. А. ПАРХОМЕНКО

г. Николаев

1914–1916 ГГ. В МЕМУАРНОМ НАСЛЕДИИ ДМИТРИЯ ДОРОШЕНКО

В статье автором проанализированы мемуарные свидетельства украинского государственного деятеля, историка Д. Дорошенко, в которых отражена общественно-политическая жизнь Надднепрянской Украины в годы Первой мировой войны (1914–1916 гг.).

Ключевые слова: мемуары, Дорошенко, Первая мировая война, общественные организации.

2. Дорошенко Д. Война и революция на Украине / Д. Дорошенко // Историк и современник. — Берлин, 1922. — Кн. 1. — С. 207–245. ; Кн. 2. — С. 180–205. ; Кн. 3. — С. 178–209. ; 1923. — Кн. 4. — С. 178–209. ; 1924. — Кн. 5. — С. 73–125.
3. З епістолярної спадщини Д. І. Дорошенка: Листи Д. І. Дорошенка до М. М. Грінченко / Публ. Ю. Пінчука та Л. Гриневич / Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. — К. : Українознавство, 1996. — С. 223–225.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918) / Дмитро Дорошенко. — Львів : Червона Калина, 1923. — Ч. 1 : Галицька Руїна 1914–1917 рр. — 131 с.
5. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.) / Дмитро Іванович Дорошенко. — К. : Темпора, 2007. — 272 с.
6. Липинський В. Твори. Архів. Студії / В'ячеслав Липинський / Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського; загальна ред.: Є. Зиблікевич. — Філадельфія, Пенсільванія, 1973. — Архів. Т. 6: Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського. — 452 с.
7. Єфремов С. Щоденники, 1923–1929 / Сергій Єфремов / упоряд. : О. І. Путро та ін. ; редкол. : О. С. Онищенко та ін. — К. : ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. — 848 с.
8. Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита А. Шептицького // На чужой стороне. — Прага, 1925. — Кн. XIII. — С. 160–166.

Стаття надійшла до редколегії 01.04.2015 р.